

Peer reviewed Journal

Impact Factor: 7.265

ISSN-2230-9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred Journal

July 2021   Volume-11   Issue-27

***Impact of Environment on Agriculture, Health,
Water Resources, Social Life & Industrial
Development***

Chief Editor
Dr. R. V. Bhole
'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot
No-23, Mundada Nagar, Jalgaon

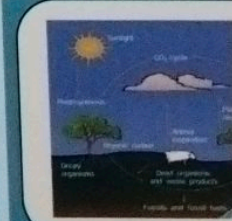
Executive Editors
Dr. M. N. Kolpuke
Principal,
Maharashtra Mahavidyalaya, Nilanga

Executive Editors
Dr. S. S. Patil
Principal,
Maharashtra College of
Pharmacy, Nilanga

Executive Editors
Dr. E. U. Masumdar
Principal,
Azad Mahavidyalaya, AUSA

Co-Editors

Dr. B. N. Paul, Dr. C.J. Kadam, Prof. T. A. Jahagirdar, Dr. Naresh Pinamkar
Dr. C. V. Panchal, Dr. Nisar Syed, Mr. Santosh P Mane

Address

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot No-23,
Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal

20 July 2021 Volume-11 Issue-27

On

Impact of Environment on Agriculture, Health, Water Resources, Social Life & Industrial Development

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23,
Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Executive Editors

Dr. M. N. Kolpuke Principal Maharashtra Mahavidyalaya Nilanga	Dr. S. S. Patil Principal Maharashtra College of Pharmacy, Nilanga	Dr. E. U. Masumdar Principal Azad Mahavidyalaya, Ausa
---	--	---

Co- Editors

Dr. B. N. Paul	Dr. C.J. Kadam	Prof. T. A. Jahagirdar
Dr. Naresh Pinamkar	Dr. C. V. Panchal	Dr. Nisar Syed
	Mr. Santosh P Mane	

Editorial Board

Dr. A.B. Dhalgade	Dr. S.V. Garad	Dr. M.A. Barote
Dr. B.S. Gaikwad	Prof. R.R. More	Dr. R.V. Suryawanshi
Dr. A.M. Mulajkar	Prof. S.P. Kumbhar	Dr. Amjad Pathan
Dr. S.G. Benjalwar	Miss A.B. Tagarkhede	Dr. S.B. Shaikh
Prof. R.S. Madarse	Dr. V. P. Sandur	Dr. P. B. Achole

Published by- Dr. M. N. Kolpuke, Principal, Maharashtra Mahavidyalaya, Nilanga

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.

© All rights reserved with the Editors

CONTENTS

Sr. No.	Paper Title	Page No.
1.	"पर्यावरण संवर्धन काळाची गरज"	प्रा. डॉ. अंभुरे एस. डी. 1-3
2	वरिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक शिक्षणविषयक अभिवृत्तीचा चिकित्सक अभ्यास	श्री सावळे शरद अरुण 4-7
3	छत्रपती शिवाजी महाराजांची जल व्यवस्थापन पद्धती - एक अभ्यास	Dr. Ladaf S.K 8-10
4	दुष्काळ आणि शेतकरी आत्महत्या : विशेष संदर्भ शेतकरी दीर्घकाव्य	प्रा डॉ. बालाजी विश्वराम डिंगोळे 11-13
5	रवींद्र शोभणे यांच्या साहित्यात पडलेले दुष्काळाचे प्रतिबिंब आणि आजचे वास्तव	प्रा. डॉ. सुनिल भावराव देसले 14-17
6	"जलसंबंधित ग्रामीण अर्थव्यवस्था आणि विकास"	प्रा. डॉ. खिस्ते अंकार बाळकृष्ण 18-20
7	"भारतीय शेती विकासाचा अभ्यास"	डॉ. राजाराम महादेव शोरात 21-25
8	चंद्रगड तालुक्यातील जलव्यवस्थापनाचा इतिहास	Dr.Madhukar Vithoba Jadhav 26-29
9	लोकसंख्येचा विस्फोट पर्यावरणाच्या -हामाला कारणीभूत	डॉ. कविता मते 30-32
10	पर्यावरण संवर्धन : काळाची गरज	प्रा. डा. हेमचंद्र दुधयवळी 33-34
11	कोविड — 19 चा भारतीय अर्थव्यवस्था पर प्रभाव	प्रा. मोरेश्वर भिकाजी शेन्डे 35-38
12	ग्रामीण विभागातील कृषी विकासाचा चिकित्सक अभ्यास	डॉ. राजेंद्र तुळशीदास आहिरे 39-42
13	दुष्काळजन्य परिस्थिती चे साहित्यातील चित्रण	विकास नामदेव लोडे 43-46
14	जलव्यवस्थापन काळाची गरज	डॉ. डी. एम. कदम 47-50
15	चळवळी आणि हिंदू तत्वज्ञान यांची सांस्कृतिक व राजकीय चर्चा करणारा मौलिक ग्रंथ'	प्रा. डॉ. हंसराज दत्तात्रय भोसले 51-53
16	पर्यावरण आणि समाज	प्रा. डॉ. मंगला कडवे 54-56
17	जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा - जिल्हा रायगड ही एक रायगड जिल्ह्यातील वचत गटांना प्रोत्साहित करणारी संस्था	प्रा. शत्रुघ्न नामदेव लोहकरे, प्रा. डॉ. मनीषा कर्णे 57-59
18	भारतातील कृषि आणि जलसिंचन सुविधांचा आढावा	पांचाळ विजय किशनराव 60-62
19	नागपूर शहर में अपशिष्ट जल प्रबंधन; धारणीय विकास की ओर एक पहल	स्वाती रमेश भोवते, डॉ.अविनाश व. तलमले 63-67
20	"जल प्रदूषण आणि मानवी आरोग्य"	प्रा.डॉ.अनिल निवृत्ती शिंदे 68-72
21	शेतकरी आत्महत्या व समाजकार्य कर्त्याची भूमिका	डॉ. मनोज श्रीकृष्णराव पवार 73-76
22	शेतक-यांच्या समस्या आणि शेती विकास एक विक्षेपणात्मक अध्ययन	प्रा.डॉ. प्रशांत रा. देशमुख 77-81
23	चंद्रपूर परिसरातील कोळसा खाणिचा स्थानिक पर्यावरणावर होणारा परिणाम	अमोल काशीनाथ बावने, मनिषा दूधराम उबरे 82-84
24	पर्यावरण संवर्धनात आदिवासींचे योगदान	प्रा. डॉ.भास्कर गायकवाड 85-88

२६. पर्यावरण संवर्धनात आदिवासींचे योगदान

प्रा. डॉ. भास्कर गायकवाड

महाराष्ट्र महाविद्यालय निलंगा, मराठी विभाग प्रमुख

Email- bhilori24@mail.com

जगाच्या पाठीवर जवळजवळ सर्वच देशात आदिवासी जमाती अस्तित्वात आहेत. प्रामुख्याने आशिया, आफ्रिका, अमेरिका या खंडांमध्ये आजही मोठ्या प्रमाणात आदिवासींचे वास्तव्य आहे. भारतात आदिवासी जमाती मोठ्या प्रमाणात असून त्या संपूर्ण भारतभर पसरलेल्या आहेत. आसाम, मेघालय, मिझोरम, अरुणाचल या राज्यांमध्ये गारो, कुकी, मिझो, खासी, मुंडा, नागा, भिरी यासारख्या आदिवासी जमाती आढळतात; हिमाचल प्रदेशात गुर्जर, गड्डी, थेरु; पश्चिमबंगाल, बिहार, ओरिसा, मध्यप्रदेश, उत्तर प्रदेश या राज्यांमध्ये भिल्ल, पहाडिया, संधाल, बैगा, बोडो, उराँव, मुंडा, कोरवा या सारख्या आदिवासी जमातींचे वास्तव्य आढळते; राजस्थान, गुजरात, महाराष्ट्र, या भागांमध्ये भिल्ल, गोंड, वारली, मुंडा, गरासिया, सहारिया, कोलाम, कोकणा यासारख्या जमाती आहेत. तामिळनाडू, केरळ, कर्नाटक, आंध्रप्रदेश, या राज्यांमध्ये मुद्धा टोळ, कोल, कादर, कोया, गोंड, चोलानायकेन, गडवा या आदिवासी जमाती दिमून येतात. या सर्वच आदिवासी जमातींचे वास्तव्य दुर्गम रानावनात, पर्वतात, दऱ्याखोऱ्यात असते. त्यांच्या स्वतंत्र देवदेवता, पूजाविधी, बोलीभाषा आहेत. विशेषतः निसर्गपूजक या जमाती आहेत. या आदिवासी जमाती पर्यावरणाचा समतोल राखण्यासाठी अर्थात संवर्धन करण्यासाठी नेहमीच प्रयत्नशील असतात. या सर्व गोष्टी त्यांच्या जगण्याचा भाग बनून गेल्या आहेत. भारताच्या २०११ च्या जनगणनेनुसार आदिवासींची संख्या १२ करोड पेक्षा जास्त आहे. टक्केवारीचा विचार करता ९.९२ टक्के आदिवासी जमाती भारतात वास्तव्य करतात. महाराष्ट्राचा विचार करता ही टक्केवारी ९.३५ टक्के इतकी आहे. आजच्या करोना काळात पर्यावरणाला अनन्य साधारण महत्व प्राप्त झाले यात शंका नाही. या आधीही 'पर्यावरण संतुलन' हा महत्त्वाचा मुद्दा होता. यात वाद नाही, परंतु करोना महामारीच्या काळात हा मुद्दा अधिक तीव्रतेने ऐरणीवर आला हे निश्चित. वातावरणातील कार्बनडायॉक्साईडचे प्रमाण जर कमी करायचे असेल तर 'वनीकरण' हा महत्त्वाचा उपाय आहे, असे म्हटले जाते; पण दुसऱ्या बाजूला जंगल तोड होते आहे. याकडे डोळेझाक का? रस्ता रुंदीकरण, नवीन रस्ते निर्मिती, उद्योग धंदे निर्मिती, यातही भरपूर वृक्षतोड झाली पर्यायाने पर्यावरणाचा हास झालेला दिमून येतो. आधुनिक युगात तंत्रज्ञान क्षेत्रात वेगवान असे बदल घडत आहेत. पण त्याचे परिणाम पर्यावरणावर होत आहेत हे मात्र आपण विसरतो. जल, जंगल, जमीन याचा मानवाने पूर्वीपासूनच उपयोग करून घेतलेला आहे, पण त्याच्या संवर्धनासाठी हवे तसे उपाय मात्र केले नाहीत. याच्या संवर्धनात आदिवासींची भूमिका सर्वात महत्त्वाची आहे या अनुषंगाने प्रस्तुत शोधनिबंधात मांडणी केलेली आहे. उपरोक्त प्रस्तावनेत उल्लेख केल्या प्रमाणे मानव समूहाने आपल्या स्वतःच्या अस्तित्वासाठी, प्रगतीसाठी, विकासासाठी, पूर्वीपासूनच सभोवतालच्या पर्यावरणाचा वापर केलेला आहे. पण गेल्या काही वर्षांमध्ये याचा विपरीत परिणाम पर्यावरणावर होताना दिसतो आहे. मानवाने आपल्या ज्ञानाची क्षेत्रे रुंदावली हे खरे आहे, पण त्यातून नैसर्गिक पर्यावरण विघडले याकडे मात्र दुर्लक्ष केले. निसर्गातील वायू, वने आणि खनिजे यांच्यावर मानवा बरोबर सर्व सजीवांचे अस्तित्व अवलंबून आहे. हे आपण सर्व जाणतो तरीही त्याचा विनाश का होतो आहे? हे कळत नाही जंगलात राहणारे आदिवासी हे जंगलातील संपत्तीला हानी पोहचवू शकत नाहीत, कारण त्यांचे संपूर्ण जीवनच जंगल व जंगलातील फळे-फुले, छोटो-मोठे प्राणी, यावर अवलंबून आहे. आदिवासींच्या नावाचा वापर करून किंवा देशाच्या प्रगतीसाठी, कारखानदारीच्या नावाखाली भरमसाठ जंगलतोड होते आहे. त्यामुळे

संरक्षण करून, संवर्धन करून पर्यावरण संतुलनाला कायम ठेवण्यास मदत करणारी ठरली आहे. संपदा संवर्धनाचे कार्य करतात.

या शोधनिबंधाचे च्या माध्यमातून काही निष्कर्ष निघाले आहेत ते खालील प्रमाणे.

- १) आदिवासी जमाती आणि जंगल यांना एकमेकांपासून अलग करून पर्यावरणाला धोका निर्माण करू नये.
- २) पर्यावरण पूरक जपलेली आदिवासींची संस्कृती जतन केली पाहिजे.
- ३) निर्मग संपदाचा अति वापर होत आहे त्यावर नियंत्रण आणणे आवश्यक आहे.
- ४) जल, जंगल, जमीन, मृदा, वनस्पती, खनिजे, प्राणी या संपदांचे संरक्षण आणि संवर्धन व्हावे.

संदर्भ ग्रंथ सूची

- १) भारतीय आदिवासी विकासाच्या समस्या:- प्रभाकर मांडे -गोदावरी प्रकाशन, औरंगाबाद. जाने. २००३.
- २) पर्यावरण विषयक विविध संकल्पना:- प्रा.पेंडसे, प्रा.अहिरराव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, मुंबई. जाने. २००३, पृष्ठ-२७.